

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Колесник Інна Анатоліївна

УДК 343.985

**ТАКТИКА ВИЯВЛЕННЯ ТА НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ
ДОБРОСОВІСНИХ ПОМИЛОК У ПОКАЗАННЯХ СВІДКІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шепітько Валерій Юрійович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики, академік Академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, **Лукашевич Віталій Григорович**, Класичний приватний університет, перший проректор, Заслужений юрист України;

кандидат юридичних наук, доцент, **Біленчук Петро Дмитрович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри криміналістики.

Захист відбудеться “___” _____ 2010 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано “___” _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Невід'ємним складником процесу розбудови України як соціальної, демократичної, правової держави є забезпечення охорони прав та законних інтересів людини. Значне місце серед негативних явищ, що заважають ефективному становленню демократичних інститутів, займає злочинність, боротьба з якою ставить перед наукою та правозастосовною діяльністю завдання щодо розробки й реалізації нових, більш ефективних засобів протидії кримінальним явищам. Важливим завданням криміналістики є підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів. На сьогодні розслідування злочинів й судовий розгляд кримінальних справ потребують професійної майстерності слідчих, прокурорів і суддів. Ось чому досить важливим постає питання розроблення наукових положень і рекомендацій криміналістичної тактики.

Значний обсяг доказової інформації є результатом проведення вербальних слідчих дій, серед яких домінує місце посідає допит свідків. Перешкодою у встановленні істини по справі є показання, які не відповідають об'єктивній дійсності та реальному перебігу подій. Причинами повідомлення недостовірної інформації, поруч зі свідомою неправдою, можуть бути добросовісні помилки в показаннях свідків, що виникли під час їх формування. Дослідження механізму формування показань надасть можливість визначити відповідні тактичні прийоми діагностики, виявлення та нейтралізації таких помилок.

Теоретичним підґрунтям для вивчення зазначених питань стали праці таких відомих учених-криміналістів і процесуалістів України й зарубіжних країн, як Л. Ю. Ароцкер, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. Є. Богінський, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, А. І. Вінберг, Ф. В. Глазирін, В. Г. Гончаренко, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, М. І. Єнікєєв, В. А. Журавель, Г. О. Зорін, Л. М. Карнеєва, В. С. Комарков, В. І. Комісаров, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. І. Порубов, О. Р. Ратинов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Разом із тим на даний час у криміналістиці бракує наукових робіт, присвячених визначенню сутності і змісту добросовісних помилок у показаннях свідків, встановленню закономірностей їх виникнення під час формування свідчень. Окремі аспекти вказаної проблеми висвітлювали у своїх працях такі науковці, як Н. І. Гаврилова, В. А. Гуняєв, Д. В. Затенацький, О. В. Полстовалов,

Т. О. Сорокіна, Л. О. Щербич та ін. Однак дослідження тактико-психологічних засад діагностики, виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків залишилися поза увагою вчених. Нині існує нагальна потреба в систематизації тактичних прийомів нейтралізації таких помилок і визначенні психологічних механізмів їх застосування. Саме ці обставини зумовлюють актуальність теми даної дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота підготовлена згідно з планом наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за напрямком «Актуальні проблеми правосуддя, зміцнення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» в межах цільової комплексної програми «Криміналістичні та науково-технічні проблеми удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0106u002294). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 16 грудня 2005 року, постанова № 6.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування закономірностей виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків і розроблення систем тактичних прийомів, спрямованих на їх діагностику, виявлення та нейтралізацію під час допиту.

Відповідно до вказаної мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- 1) дослідити сутність добросовісної помилки й виокремити притаманні їй ознаки;
- 2) сформулювати поняття «добросовісна помилка», проаналізувати співвідношення показань свідків, що містять добросовісні помилки, з правдивими і свідомо неправдивими показаннями;
- 3) розглянути види добросовісних помилок у показаннях свідків і здійснити їх класифікацію;
- 4) виявити закономірності у формуванні показань на стадіях сприйняття та запам'ятовування, визначити чинники, що сприяють виникненню добросовісних помилок;
- 5) провести системний аналіз особливостей механізму формування показань під час відтворення показань;

6) встановити причини виникнення добросовісних помилок у процесі формування показань, виокремити підстави їх поділу та розробити наукову класифікацію цих причин;

7) розробити алгоритм діагностики і виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків;

8) розробити систему тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків під час допиту.

Об'єктом дослідження є закономірності формування добросовісних помилок, а також діяльність органів досудового слідства щодо їх усунення.

Предметом дослідження виступає тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків.

Методи дослідження. Методологічну основу даної наукової роботи становить система методів наукового пізнання, а також концептуальні положення загальної теорії криміналістики. У процесі виконання дисертаційного дослідження використовувалися загальнонаукові методи: формально-логічний – при визначенні поняття «добросовісна помилка» в показаннях свідків і виокремленні її суттєвих ознак; функціональний – для встановлення динаміки застосування тактичних прийомів та їх ситуаційної зумовленості; системно-структурний – у процесі з'ясування та окреслення структурних елементів процесу формування показань, а також для розгляду окремих видів добросовісних помилок і розроблення їх наукової класифікації; порівняльний – під час комплексного дослідження співвідношення понять «достовірні», «правдиві» та «щирі показання»; історичний – при аналізі наукових дискусій щодо сутності добросовісних помилок у показаннях свідків; соціологічний та статистичний – для отримання емпіричних даних (проведення анкетування та інтерв'ювання слідчих органів прокуратури, МВС та СБ України; вивчення і аналізу протоколів допиту свідків стосовно різних категорій кримінальних справ).

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є наукові праці вчених у галузі філософії, логіки, психології, лінгвістики, кримінального та кримінально-процесуального права, криміналістики.

Нормативно-правову базу дисертації становлять Конституція України, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти, що регламентують організацію та діяльність правозастосовних органів у боротьбі зі злочинністю.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають результати анкетування й інтерв'ювання слідчих органів прокуратури,

МВС та СБ України (опитано 250 слідчих), а також результати вивчення та аналізу протоколів допиту свідків за спеціально розробленою анкетною (узагальнено 100 протоколів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим у вітчизняній юридичній літературі комплексним монографічним дослідженням, у якому на базі сучасних положень теорії криміналістики, а також узагальнення слідчої практики визначено закономірності виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків і запропоновано системи тактичних прийомів, спрямовані на їх діагностику, виявлення та нейтралізацію під час допиту.

У дисертації сформульовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають важливе теоретичне і практичне значення, у тому числі:

уперше:

- на підставі комплексного дослідження сутності добросовісної помилки визначено її поняття, встановлено суттєві ознаки, як: невідповідність між знанням про предмет і самим предметом, розбіжність між суб'єктивним образом дійсності та його об'єктивним прообразом, відсутність вольового моменту (наміру) у перекрученні показань;

- розроблено класифікацію причин добросовісних помилок у показаннях свідків, встановлено підстави їх класифікації залежно від: стадії формування показань; сталості причин; природи походження; джерела походження; характеру добросовісних помилок;

- сформовано алгоритм діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків, що містить такі етапи: (а) діагностика відповідності показань допитуваного його суб'єктивному образу сприйнятої події злочину з використанням певних критеріїв; (б) діагностика суперечностей у показаннях допитуваного та (в) діагностика добросовісних помилок у показаннях допитуваного;

- запропоновано систему тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків під час допиту, яка включає три відповідні підсистеми: (а) спрямовану на нейтралізацію добросовісних помилок сприйняття; (б) спрямовану на нейтралізацію добросовісних помилок запам'ятовування; (в) спрямовану на нейтралізацію добросовісних помилок відтворення;

удосконалено:

- класифікацію добросовісних помилок у показаннях свідків, за якою вони поділяються залежно від: (а) стадії формування показань;

(б) обсягу перекручення інформації; (в) джерела походження; (г) змісту добросовісних помилок;

– підходи до дослідження механізму формування показань свідків та аналіз чинників, які впливають на повноту та достовірність показань, на підставі яких виокремлено особливості виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків на різних стадіях їх формування;

– рекомендації щодо використання рефлексивного управління в структурі виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків;

набули подальшого розвитку:

– підходи до ситуаційної зумовленості допиту свідків;

– положення щодо формування тактичних прийомів допиту свідків;

– підстави систематизації тактичних прийомів, які сприяють одержанню достовірної інформації під час допиту.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертаційному дослідженні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у *практичній діяльності правоохоронних органів* – як криміналістичні рекомендації щодо вдосконалення слідчої діяльності при провадженні допитів;

– у *науково-дослідницькій роботі* – як підґрунтя для подальшого розроблення загальнотеоретичних проблем криміналістики, а також криміналістичної тактики;

– у *навчальному процесі* – при викладанні курсів «Криміналістика» та «Юридична психологія», підготовці підручників, навчальних і довідкових посібників, методичних матеріалів.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістика Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, представлено та обговорено на її засіданнях, схвалено й рекомендовано до захисту.

Ключові положення дисертації доповідалися на наукових та науково-практичних конференціях: науковій конференції молодих учених та здобувачів «Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку» (м. Харків, 2005 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми совершенствования правовых средств и механизмов противодействия преступности в современном обществе» (Білорусь, м. Мінськ, 13-14 жовтня 2006 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів

«Сучасні проблеми юридичної науки» (м. Харків, 2008 р.); науковій конференції «Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні» (м. Харків, 15 травня 2008 р.).

Окремі пропозиції автора знайшли застосування у практичній діяльності слідчих органів прокуратури та МВС України, що підтверджується відповідними актами впровадження.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого під час проведення практичних занять з криміналістики із студентами.

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, оприлюднені в семи наукових працях, зокрема, у трьох статтях, надрукованих у фахових виданнях і чотирьох тезах доповідей на конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації, що визначається її метою, завданнями та предметом дослідження, композиційно складається із вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 206 сторінок, з них основний текст викладено на 162 сторінках, список використаних джерел (284 найменування) становить 26 сторінок, додатки – 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовуються актуальність обраної теми, стан її наукового розроблення, зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначаються мета та завдання дослідження, його методологічне підґрунтя; розкриваються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, а також наводяться відомості щодо апробації останніх.

Розділ 1. «Сутність добросовісних помилок у показаннях свідків» складається із двох підрозділів, у яких досліджується сутність добросовісних помилок, їх види і підстави класифікації.

У підрозділі 1.1. **«Поняття та ознаки добросовісної помилки»** розглядаються лінгвістичний, філософський, психологічний та криміналістичний підходи до розуміння поняття «добросовісна помилка», визначено його криміналістичну сутність.

У роботі підкреслено, що в криміналістиці не приділялося достатньої уваги дослідженню добросовісних помилок у показаннях свідків. Проведене анкетування та інтерв'ювання слідчих

прокуратури, МВС та СБ України свідчить, що інформацією про добросовісні помилки у показаннях свідків володіють лише 22, 8 % слідчих; володіють інформацією не в повному обсягу – 44 %; взагалі нею не володіють – 20 %; не визначились у відповіді 13, 2 % респондентів.

Здійснено аналіз співвідношення показань, наданих з добросовісними помилками, з неправдивими і правдивими показаннями. Зазначене анкетування та інтерв'ювання дозволило отримати такі результати: під правдивими показаннями більшість слідчих розуміють достовірні показання (52 %); щирі (18, 4 %); об'єктивні показання (28 %); не визначились з відповіддю 1, 6 % респондентів. Деякі слідчі зазначили, що правдиві показання – це сукупність об'єктивних і достовірних показань – 16 %; щирих і достовірних – 4 %; щирих та об'єктивних – 4 %. Термін «правдивість» визначається як відповідність висловів або слів того, хто говорить, його думкам і переконанням, однак упевненість у достовірності власних думок не є гарантією їх достовірності. З огляду на цю тезу виокремлено три ситуації допиту добросовісного свідка, за яких, інформація, яку містять показання допитуваного: (а) збігається з дійсними обставинами справи; (б) не повною мірою (частково) відповідає дійсним обставинам справи; (в) не відповідає дійсним обставинам справи. Характерним є те, що останні дві ситуації можуть мати місце при добросовісних помилках у показаннях свідків.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано ознаки, притаманні добросовісним помилкам у показаннях допитуваних. Це невідповідність між знанням про предмет і самим предметом, розбіжність між суб'єктивним образом дійсності та його об'єктивним прообразом та відсутність вольового моменту (наміру) у перекрученні показань. Запропоновано визначення добросовісної помилки як ненавмисного перекручення об'єктивної істини у свідомості допитуваного під час формування показань через невідповідність між знанням про предмет і самим предметом, розбіжність між суб'єктивним образом дійсності та його об'єктивним прообразом.

У підрозділі 1.2. *«Класифікація добросовісних помилок»* аргументовано значення створення такої класифікації, що пояснюється: (а) необхідністю теоретичного дослідження психологічної сутності добросовісних помилок у показаннях свідків, вивченням їх ролі в розробці наукових положень і рекомендацій криміналістичної тактики (теоретико-пізнавальний аспект);

(б) практичною значущістю цієї класифікації, оскільки вона дозволяє обрати відповідну тактику допиту, спрямовану на діагностику, виявлення і нейтралізацію добросовісних помилок допитуваного (прагматичний аспект).

Запропоновано класифікацію добросовісних помилок в показаннях свідків за такими підставами:

– залежно від стадії формування показань, це: 1) *помилки сприйняття*: (а) при зоровому сприйнятті форми, руху, розміру, кольору, простору; (б) при слуховому сприйнятті гучності, тембру, висоти звуку; (в) при сприйнятті смаку солодкого, солоного, кислого, гіркого; (г) при сприйнятті на дотик щодо тиску, температури й болю; (д) при сприйнятті запаху; 2) *помилки запам'ятовування* – забування й «фантастичні» нашірвання; 3) *помилки відтворення*: (а) лінгвістичні – омонімія (помилки у тлумаченні понять), фонетична редукція (скорочення кількості голосних або тривалості їх звучання) чи метатеза (перестановка звуків або складів у словах); (б) логічні – у підставах доказу чи щодо тези, яку доводить особа, або в аргументації свідчень;

– залежно від обсягу перекручення інформації про дійсні обставини справи: а) повне перекручення; б) часткове перекручення;

– залежно від джерела походження: 1) *помилки, що стали наслідком дії об'єктивних чинників*, як: (а) освітленість об'єкта; (б) відстань до об'єкта чи події, яка сприймається; (в) швидкість події; (г) погодні умови тощо; 2) *помилки, як результат дії таких суб'єктивних чинників*, як: (а) стан органів чуття свідка; (б) його психічний стан; (в) спрямованість уваги; (г) конформність допитуваного; (д) його схильність до фантазування; (е) сугестивність свідка тощо; 3) *помилки змішаного характеру*;

– залежно від змісту помилок, це: а) помилковий поділ цілісного об'єкта, події чи дії на непов'язані між собою частини; б) помилкове об'єднання різних, самостійних, не пов'язаних між собою об'єктів, явищ і фактів у єдине ціле, чим ці факти в дійсності не були; в) помилкове присвоєння описуваним подіям, діям чи предметам невластивих їм ознак, рис, особливостей; г) помилкове усунення відповідних ознак, властивостей, деталей, проявів подій, дій чи предметів під час їх описування; д) помилкова заміна реальних об'єктів, ознак, властивостей чи дій іншими, зміщення їх у часі або переміщення в просторі; е) помилкове перекручення форми, структури, послідовності реальної події, явища чи дії; є) помилкові ототожнення й висновки щодо подібності різних об'єктів, предметів

та осіб, і, навпаки, розрізнення того самого або однорідних об'єктів; ж) помилкове повідомлення й розуміння сказаного у процесі спілкування зі слідчим.

Розділ 2. «Процес виникнення добросовісних помилок під час формування показань» складається із трьох підрозділів, присвячених закономірностям формування добросовісних помилок на стадіях сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятої інформації, а також встановленню причин виникнення таких помилок.

У підрозділі 2.1. «Особливості формування добросовісних помилок на стадіях сприйняття та запам'ятовування» аргументовано, що найбільш прийнятною є традиційна класифікація стадій формування показань – сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації, в межах яких розглянуто особливості виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків.

Акцентовано увагу на специфіці зорового, слухового сприйняття, сприйняття смаку, запаху та дотику. Розглянуто особливості сприйняття предметів, тварин, людей; часу, послідовності подій, руху предметів, їх швидкості, прискорення, напрямку, а також специфічність сприйняття неповнолітніми і дорослими, вплив психологічного стану свідка на момент сприйняття та після цього.

Встановлено, що процес запам'ятовування, як необхідний етап формування показань, може бути поєднаний з виникненням добросовісних помилок – забуванням або появою «фантастичних нашарувань». Зазнали поглибленого аналізу чинники, які впливають на послідовність, інтенсивність і швидкість забування, специфічність появи добросовісних помилок під час запам'ятовування у неповнолітніх, дорослих та осіб похилого віку.

На підставі розгляду психологічних особливостей формування показань свідків виокремлено специфіку виникнення добросовісних помилок на цих стадіях. Так, специфічність формування добросовісних помилок на стадіях сприйняття та запам'ятовування залежить від: (а) обстановки сприйняття допитуваним події (факту, явища); (б) властивостей сприйняття і запам'ятовування (стану органів чуття; який вид пам'яті розвинений більш чи менш); (в) фізичного та психічного стану свідка в момент сприйняття події (факту, явища); (г) характеру і сили подразників; (д) спрямованості уваги допитуваного при сприйнятті; (е) патологічних дефектів психіки; (є) об'єктивних умов сприйняття; (ж) відрізка часу, що сплинув з моменту сприйняття свідком події (факту, явища) до моменту дачі показань; (з) темпераменту, характеру та інших

індивідуальних психологічних рис свідка; ж) віку допитуваного. Урахування слідчим названих особливостей дасть йому змогу вчасно виявити добросовісні помилки в показаннях допитуваного та застосувати системи тактичних прийомів, спрямовані на актуалізацію забутого або на нейтралізацію перекручень у показаннях свідка.

У підрозділі 2.2. *«Рефлексивна взаємодія на стадії відтворення та проблема виникнення добросовісних помилок»* встановлено, що наявність добросовісних помилок у показаннях допитуваного визначає слідчу ситуацію безконфліктною, оскільки інтереси останнього і слідчого співпадають: обидві сторони прагнуть установити істину у справі. Проте дана ситуація є несприятливою, тому що має місце такий негативний чинник, як добросовісні помилки, які перешкоджають встановленню достовірної інформації.

Анкетування слідчих дало можливість з'ясувати, що більшості респондентам (52, 8 %) невідомо, що таке рефлексивне управління при допиті. На підставі вивчення наукових позицій стосовно розуміння рефлексивного управління в процесі допиту дозволяє акцентувати увагу на тому, що його слід визначати як двосторонній акт управляючого впливу, заснований на імітації мислення та дій допитуваного слідчим і навпаки. Виокремлено чотири ситуації співвідношення результатів рефлексивного мислення слідчого і допитуваного: а) результати рефлексивного мислення слідчого і допитуваного не відповідають діям один одного; б) слідчий частково передбачає перебіг процесу мислення свідка; в) допитуваний частково передбачає перебіг процесу мислення слідчого; г) слідчий і свідок частково передбачають перебіг процесу мислення один одного.

Виникнення добросовісних помилок у показаннях допитуваних на стадії відтворення залежить від: (а) темпераменту, характеру, вікових властивостей свідка та інших індивідуальних психологічних рис; (б) його словникового запасу; (в) рівня інтелектуального розвитку; (г) особливостей пам'яті допитуваного; (д) психічного стану свідка (емоційної напруженості, страху тощо); (е) часу, що сплинув з моменту події злочину до відтворення сприйнятої інформації на допиті; (є) патологічних дефектів психіки допитуваного.

У підрозділі 2.3. *«Причини виникнення добросовісних помилок»* з'ясована відмінність між чинниками, що сприяють виникненню добросовісних помилок та причинами таких помилок, здійснено класифікацію причин виникнення добросовісних помилок:

– залежно від стадії формування показань: а) на стадії сприйняття: (а) адаптація; (б) контрастність; (в) фізіологічні

захворювання, психологічні аномалії, емоційний стрес; (г) психологічний і фізіологічний стан; б) на стадії запам'ятовування: (а) інтерференція (погіршене збереження матеріалу в результаті нашарування іншої інформації); (б) розлади пам'яті; (в) психіатричні захворювання; (г) навіювання; в) на стадії відтворення: (а) використання в мовних конструкціях омонімів; (б) скорочення кількості голосних або тривалості їх звучання; (в) взаємна перестановка звуків або складів у словах; (г) порушення логічних законів – тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави;

– залежно від сталості причин: а) постійні; б) тимчасові;

– залежно від природи походження причин: а) вроджені; б) що виникли під час сприйняття події злочину;

– залежно від джерела походження – зовнішні і внутрішні;

– залежно від характеру – об'єктивні та суб'єктивні.

Виокремлено також ситуації формування показань: а) сприйняття інформації на місці події без добросовісних помилок → запам'ятовування інформації без добросовісних помилок → відтворення інформації без добросовісних помилок = достовірні показання; б) сприйняття інформації на місці події без добросовісних помилок → запам'ятовування інформації без добросовісних помилок → відтворення інформації з допущенням добросовісних помилок = недостовірні показання; в) сприйняття інформації на місці події без добросовісних помилок → запам'ятовування інформації з допущенням добросовісних помилок → відтворення інформації з допущенням добросовісних помилок = недостовірні показання; г) сприйняття інформації на місці події з допущенням добросовісних помилок → запам'ятовування інформації з допущенням добросовісних помилок → відтворення інформації з допущенням добросовісних помилок = недостовірні показання.

Розділ 3. «Система тактичних прийомів, спрямована на виявлення та нейтралізацію добросовісних помилок» складається із двох підрозділів, у яких розглядаються проблеми об'єднання та розподілу тактичних прийомів допиту, розроблено і запропоновано алгоритм діагностики і виявлення добросовісних помилок, а також систему тактичних прийомів їх нейтралізації.

У підрозділі 3.1. «*Діагностика та виявлення добросовісних помилок під час допиту*» обгрунтовано, що діагностика та виявлення добросовісних помилок у процесі допиту є взаємопов'язані і

взаємозумовлені процеси, чим пояснюється їх неподільне одночасне дослідження.

Акцентується увага на тому, що в сучасний період алгоритмізація розслідування набуває особливого значення, оскільки перевантаженість практичних працівників (слідчих) вимагає скорочення часу, необхідного для встановлення достовірної інформації по справі. Запропоновано алгоритм діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків, оперування яким з урахуванням індивідуальних особливостей злочину та особи допитуваного дозволить своєчасно одержати, виявити, оцінити й використати інформацію, що надійшла від свідків, в результаті чого підвищиться рівень ефективності пізнавальної та організаційної діяльності органів досудового слідства.

На підставі комплексного аналізу тактичних прийомів запропоновано відповідний алгоритм, що має нижченаведені складові елементи.

Перший етап – *діагностика відповідності показань допитуваного його суб'єктивному образу сприйнятої події злочину* із застосуванням певних критеріїв: (а) компетентності свідка; (б) рівня мовних здібностей допитуваного; (в) унікальності показань; (г) наявності великої кількості деталей; (д) емоційної насиченості показань; (е) наявності невідповідностей.

Визнавши показання свідка правдивими, слідчий переходить до другого етапу – до *діагностики суперечностей у показаннях допитуваного* за допомогою зіставлення: (а) фактів, що повідомляються допитуваним, з природним перебігом події; (б) обставин події, які по-різному описані в показаннях одного й того самого свідка, наданих у різний час; (в) окремих обставин події, висвітлених у показаннях особи, з іншими даними про ту саму подію; (г) пов'язаних між собою та похідних обставин події, встановлених у процесі допиту.

Встановивши наявність суперечностей у показаннях свідка, слід переходить до третього етапу алгоритму – *діагностики добросовісних помилок у показаннях допитуваного*: 1) постановки запитань з метою з'ясування: (а) об'єктивних умов сприйняття; (б) психологічного стану свідка під час сприйняття і стану його органів чуття; 2) зіставлення показань свідка з його психологічним портретом; 3) постановки запитань для визначення: (а) виду запам'ятовування й особливостей пам'яті допитуваного (типу, виду); (б) часу, який сплинув з моменту події злочину; 4) постановки запитань з метою

з'ясувати джерела, з яких допитуваному стали відомі факти, що повідомляються ним під час допиту; 5) пропозиції свідкові обґрунтувати свої оціночні показання конкретними фактами з метою з'ясування суб'єктивної оцінки допитуваним інформації, яка ним сприймалася.

У підрозділі 3.2. *«Проблеми систематизації тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків»* запропонована система тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків. Вона охоплює три відповідні підсистеми, які доцільно класифікувати залежно від стадії формування показань, на якій виникли добросовісні помилки:

– підсистема тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок сприйняття:

1) блок тактичних прийомів, спрямований на усунення помилок при зоровому чи слуховому сприйнятті: (а) зіставлення показань, що одержані з даними огляду місця події; (б) постановка уточнюючих запитань; (в) надання свідкові можливості пояснити суперечності між показаннями та даними місця події; (г) пред'явлення речових доказів; (д) допит на місці події; (е) оголошення фрагментів показань інших осіб, що не збігаються із показаннями допитуваного; (є) надання свідкові можливості пояснити причини суперечностей;

2) блок тактичних прийомів, спрямований на усунення помилок при сприйнятті смаку, запаху чи на дотик: (а) постановка доповнюючих запитань про асоціативні відчуття під час сприйняття смаку, запаху чи на дотик; (б) постановка уточнюючих запитань; (в) пред'явлення речових доказів; (г) надання можливості свідку повторного сприйняття смаку, запаху чи на дотик; (д) надання йому можливості пояснити причини суперечностей між первинними показаннями й тими, які він дав після повторного сприйняття;

– підсистема тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок запам'ятовування:

1) блок тактичних прийомів, спрямований на актуалізацію забутої інформації: (а) постановка нагадуючих запитань; (б) пред'явлення речових і письмових доказів; (в) демонстрація іншої матеріалізованої інформації; (г) використання зображувальних можливостей допитуваного; (д) оголошення фрагментів показань інших осіб щодо забутої інформації допитуваним; (е) допит на місці події;

2) блок тактичних прийомів, спрямований на усунення «фантастичних нашарувань»: (а) постановка уточнюючих запитань; (б) пред'явлення матеріалізованої інформації (фотозображень); (в) пред'явлення речових доказів; (г) оголошення результатів інших слідчих дій; (д) оголошення висновків експерта; е) допит на місці події;

– підсистема тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок відтворення:

1) блок тактичних прийомів, спрямований на усунення лінгвістичних помилок допитуваного: (а) постановка уточнюючих запитань; (б) оголошення показань свідка, які він давав раніше (форми оголошення можуть бути різні: при виявленні омонімії доцільно усно оголосити попередні показання чи пред'явити протокол допиту для ознайомлення; при виявленні фонетичної редукації чи метатеизи треба пред'явити звуко-, чи відеозапис первинного допиту); (в) надання свідкові можливості пояснити причини суперечностей у показаннях; (г) пред'явлення матеріалізованої інформації (даних словників, довідників тощо);

2) блок тактичних прийомів, спрямований на усунення логічних помилок допитуваного: (а) постановка уточнюючих запитань; (б) постановка запитань про обставини, що передують, супроводжують чи слідує за подією злочину; (в) постановка запитань у хронологічній чи логічній послідовності; (г) оголошення фрагментів показань інших осіб, що не збігаються із показаннями допитуваного; (д) надання свідкові можливості пояснити причини суперечностей у показаннях.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягало у з'ясуванні закономірностей виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків і розробленні систем тактичних прийомів, спрямованих на їх діагностику, виявлення та нейтралізацію під час допиту, яке базується на новітніх положеннях теорії криміналістики і результатах узагальнення слідчої практики. Головним теоретичним і прикладним надбанням роботи є такі висновки.

1. Комплексний аналіз сутності добросовісної помилки дозволив виокремити її суттєві ознаки, а саме: (а) невідповідність між знанням про предмет і самим предметом; (б) розбіжність між суб'єктивним

образом дійсності та його об'єктивним прообразом; (в) відсутність вольового моменту (наміру) в перекрученні показань. Їх сукупність дозволяє визначити добросовісну помилку як ненавмисне перекручення об'єктивної істини у свідомості свідка під час формування показань через невідповідність між знанням про предмет і самим предметом, розбіжність між суб'єктивним образом дійсності та його об'єктивним прообразом.

2. Допит свідка передбачає можливість виникнення таких ситуацій: (а) інформація, яку містять показання допитуваного, збігається з дійсними обставинами справи; (б) інформація, яку повідомляє свідок, неповною мірою (частково) відповідає дійсним обставинам справи; (в) інформація, що міститься в показаннях допитуваного, не відповідає дійсним обставинам справи. Однією з причин останніх двох ситуацій є існування у показаннях свідків добросовісних помилок.

3. Наявність добросовісних помилок у показаннях допитуваного визначає слідчу ситуацію безконфліктною, оскільки інтереси свідка і слідчого повністю співпадають: обидві сторони прагнуть установити істину у справі. У той же час дана ситуація є несприятливою, тому що має місце такий негативний чинник, як добросовісні помилки, які перешкоджають установленню достовірної інформації, що має важливе значення по справі.

4. Значення створення класифікації добросовісних помилок у показаннях свідків виявляється у двох аспектах: (а) теоретико-пізнавальному – цінність класифікації зумовлена науковим дослідженням психологічної сутності таких помилок, вивченням їх ролі у розробці окремих положень і рекомендацій криміналістичної тактики; (б) прагматичному – сприяє активізації діяльності правоохоронних органів, оскільки дозволяє обрати відповідну тактику допиту, спрямовану на діагностику, виявлення та нейтралізацію добросовісних помилок.

5. Класифікувати добросовісні помилки в показаннях свідків доцільно залежно від: (а) стадії формування показань; (б) обсягу перекручення інформації про дійсні обставини справи; (в) джерела походження; (г) змісту добросовісних помилок.

6. Процес виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків характеризується певними особливостями на різних стадіях формування показань. Їх дослідження допомагає виявленню причин появи таких помилок і надає можливості розробити тактичні прийоми їх виявлення та нейтралізації.

7. Причини добросовісних помилок у показаннях свідків слід класифікувати залежно від: (а) стадії формування показань; (б) сталості причин; (в) природи походження; (г) джерела походження; (д) характеру добросовісних помилок.

8. Діагностиці й виявленню добросовісних помилок сприяє алгоритм дій слідчого, що містить такі етапи: (а) діагностика відповідності показань допитуваного його суб'єктивному образу сприйнятої події злочину з використанням певних критеріїв; (б) діагностика суперечностей у показаннях допитуваного; (в) діагностика добросовісних помилок у показаннях допитуваного.

9. Система тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків, повинна включати три підсистеми, які класифікуються залежно від стадії формування показань, на якій виникли такі помилки. Перша підсистема тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок сприйняття, охоплює два блоки тактичних прийомів, що спрямовані на нейтралізації помилок при (а) зоровому чи слуховому сприйнятті і (б) сприйнятті свідком смаку, запаху чи на дотик. Друга підсистема тактичних прийомів, спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок запам'ятовування охоплює два блоки тактичних прийомів, що спрямовані на (а) актуалізацію забутої допитуваним інформації і (б) усунення «фантастичних нашарувань» у його показаннях. Третя підсистема, завданням якої є нейтралізація добросовісних помилок відтворення складається із двох блоків тактичних прийомів, що спрямовані на усунення (а) лінгвістичних помилок допитуваного і (б) його логічних помилок.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Ракіта І. А.* Проблемы исследования добросовестных ошибок в показаниях свидетелей / *И. А. Ракіта* // Проблемы законности. – Вип. 85. – 2007. – С. 164 – 172.

2. *Ракіта І. А.* Добросовісні помилки в показаннях свідків: сутність і види / *І. А. Ракіта* // Проблемы законности. – Вип. 93. – 2008. – С. 227 – 231.

3. *Ракіта І. А.* Помилкове сприйняття свідками події злочину / *І. А. Ракіта* // Проблемы законности. – Вип. 96. – 2008. – С. 240 – 245.

4. *Ракіта І. А.* Помилки у показаннях свідків: причини виникнення та проблеми виявлення / І. А. Ракіта // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: Тези доповід. та наук. повідом. учасників наук. конф. молод. учених та здобувачів / За ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С.200 – 202.

5. *Ракіта І. А.* Понятие и признаки добросовестной ошибки в свидетельских показаниях / И. А. Ракита // Проблемы совершенствования правовых средств и механизмов противодействия преступности в современном обществе: Матер. междунар. науч.-практ. конф. 13-14 окт. 2006 г. [Минск] / Редкол.: А. В. Барков (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2007. – С.210 – 212.

6. *Ракіта І. А.* Проблема класифікації добросовісних помилок у показаннях свідків / І. А. Ракіта // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доповід. та наук. повідом. всеукр. наук.-практич. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С.445 – 446.

7. *Ракіта І. А.* Можливості попередження добросовісних помилок на стадії підготовки до допиту з метою підвищення ефективності розслідування / І. А. Ракіта // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: Тези доповід. та наук. повідом. наук. конф., 15 травня 2008 р. [Харків] / Ред. кол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2008. – С. 230 – 232.

АНОТАЦІЯ

Колесник І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2010.

Дисертація присвячена проблемам виникнення добросовісних помилок у показаннях свідків, а також тактиці їх діагностики, виявлення та нейтралізації. Досліджено криміналістичну сутність добросовісної помилки, з'ясовано притаманні їй ознаки. Розглянуто види таких помилок у показаннях свідків і здійснено їх класифікацію. Визначено особливості виникнення добросовісних помилок на різних стадіях формування показань. Установлено причини виникнення таких помилок, виокремлено підстави їх поділу. Запропоновано

алгоритм діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків і сформовано систему тактичних прийомів, спрямовану на нейтралізацію таких помилок.

Ключові слова: добросовісні помилки у показаннях, допит свідків, процес формування показань свідків, тактичні прийоми діагностики, виявлення та нейтралізації добросовісних помилок, тактичні прийоми допиту свідків.

АННОТАЦИЯ

Колесник И. А. Тактика выявления и нейтрализации добросовестных ошибок в показаниях свидетелей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2010.

Диссертация посвящена исследованию добросовестных ошибок в показаниях свидетелей. Проанализированы научные подходы к пониманию добросовестной ошибки и выделены ее существенные признаки, предложена дефиниция этого понятия. Аргументировано теоретико-познавательное и практическое значение классификации добросовестных ошибок в показаниях свидетелей.

Подвергнут исследованию механизм возникновения таких ошибок в показаниях допрашиваемых на стадиях восприятия, запоминания и воспроизведения. Акцентируется внимание на том, что появление добросовестных ошибок характеризуется особенностями на различных стадиях формирования показаний, исследование которых дает возможность установить причины возникновения таких ошибок и разработать тактические приемы их выявления и нейтрализации. Предложена классификация причин возникновения добросовестных ошибок в показаниях допрашиваемых.

Подчеркнута роль алгоритмизации расследования, поскольку перегруженность практических работников (следователей) влечет сокращение времени, необходимого для установления достоверной информации по делу. В частности, алгоритмические действия следователя способствуют диагностировать и выявлять добросовестные ошибки в показаниях свидетелей. Разработаны составляющие элементы данного алгоритма и определены тактические приемы каждого его этапа.

Рассмотрены тактические особенности нейтрализации добросовестных ошибок, проведен анализ различных тактических приемов их устранения. Подчеркивается необходимость их систематизации. Разработана система таких приемов нейтрализации добросовестных ошибок. Такая система должна включать три подсистемы в зависимости от стадии формирования показаний, на которой возникают добросовестные ошибки.

Ключевые слова: добросовестные ошибки в показаниях, допрос свидетелей, процесс формирования показаний свидетелей, тактические приемы диагностики, выявления и нейтрализации добросовестных ошибок, тактические приемы допроса свидетелей.

SUMMARY

Kolesnik I. A. Tactics of the honest mistakes exposure and neutralization in testimonial evidence. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.09 – Criminal procedure and criminalistics; judicial expertise; operational search activity. – National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry. – Kharkiv, 2010.

The dissertation is devoted to the problems of the appearance of the honest mistakes in testimonial evidence and also the tactics of their exposure and neutralization. The criminalistics essence of honest mistakes in testimonial evidence has been investigated and its own distinctive features have been separated. The kinds of the honest mistakes in testimonial evidence have been examined and their classification has been realized. The peculiarities of the appearance of the honest mistakes at the different stages of the evidence formation have been defined. The causes of the appearance of the honest mistakes has been determined, the bases of their division have been established. The algorithm of the diagnostics and exposure of the honest mistakes in testimonial evidence have been proposed and the system of the tactical methods of the neutralization of such mistakes has been formulated.

Key words: honest mistakes in testimonial evidence, interrogation of witnesses, process of evidence formation, tactics methods of diagnostic, exposure and neutralization of the honest mistakes, tactics of methods of interrogation of witnesses.